

УДК 94 (477.43/.44) «1818/1840»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2019.2\(26\).290](https://doi.org/10.33782/eminak2019.2(26).290)

ПОДІЛЬСЬКИЙ ГУБЕРНСЬКИЙ АПЕЛЯЦІЙНИЙ НОРМАЛЬНИЙ СУД (1818-1840): ЗАСНУВАННЯ, КАДРОВИЙ СКЛАД І СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ

Андрій Шевчук

Житомирський державний університет імені Івана Франка (Житомир, Україна)

e-mail: shevchuk.istor@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

У статті зазначено, що у нагороду за лояльність місцевої еліти, Олександр I запровадив межову судову систему за польською судовою традицією. Після заснування повітових межових судів у 1818 р. було створено Подільський губернський апеляційний нормальний [межовий] суд на чолі з досвідченими головами. Суддями були переважно молоді недосвідчені заможні дворяни, які обиралися на три роки, що мало наслідком плінність кадрів. Держава вводила до суддівського корпусу своїх представників – колишніх чиновників. Службовцями суду були молоді освічені бідні дворяни, до частини яких запроваджувалися кваліфікаційні вимоги. З 1825 р. покращилося фінансування судової інстанції.

Ключові слова: Подільський губернський апеляційний нормальний [межовий] суд, Подільська губернія, межкування за польською судовою традицією, суддя, службовець

Зміна польського панування російським на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. мала б означати запровадження російських органів влади, законів і судів. Катерина II після інкорпорації річпосполитівських територій пішла саме таким шляхом: були запроваджені органи влади та судова система згідно «Учреждения для управления губерний...» 1775 р. Павло I одразу ввів систему заходів для зміцнення своєї влади, наведення елементарного ладу в діяльності владних органів і війська, упорядкування фінансової системи. У 1796 р. згідно нового адміністративно-територіального поділу Правобережну Україну було віднесено до категорії губерній «на особливих правах та привілеях...». Заради здобуття прихильності регіональних еліт було повернуто Литовські статuti та відновлено елементи попередньої судової системи, але під контролем влади (детальніше див. про діяльність фіскалів¹).

Для польської шляхти регіону важливим було збереження зовнішніх атрибутів своєї влади: безроздільне панування над кріпаками, участь у роботі органів влади та суду, функціонування ринку землі згідно зрозумілих законів тощо. Існування цих і низки інших елементів попередньої системи гарантувало б їх лояльність і, можливо, підтримку російської влади. Для кожного землевласника або користувача (наприклад, за заставним правом) вагомим фактором спокою та розвитку було встановлення чітких меж його володінь. Згідно польської традиції для цих цілей у кожному повіті функціонував підкоморський суд на чолі з довічно обраним підкоморієм, який самостійно формував кадровий склад. За Олександра I було запроваджено трирічний термін перебування на посаді. Але якщо у Росії з 1765 р. проводилося генераль-

---

¹ Шевчук А.В. Боротьба фіскалів та влади за контроль над судовою системою Західних губерній Російської імперії (1799 р.) // Емінак: науковий щоквартальник. 2018. № 4 (24) (жовтень-грудень). Т. 1. С. 82-86.

не межування, яке полягало в обмірі та приписуванні земель не до імен власників, а до сіл і пусток, то на Правобережній Україні було збережено польське межування.

У 1810 р. розпочався процес запровадження повітових межових судів, які самостійно встановлювали межі приватних маєтків, а казенна власність обмежувалася у присутності повітових стряпчих. Проте чи насправді верховна влада готова була відмовитися від контролю за земельними відносинами та віддати їх на відкуп місцевої еліти? Для відповіді з'ясуємо історію заснування, кадровий склад і соціальний портрет Подільського губернського апеляційного нормального суду (1818-1840).

Процес заснування та кадрового забезпечення, як і діяльності Подільського губернського апеляційного нормального суду в 1818-1840 рр., абсолютно невисвітлений в історіографії. Основна причина цього полягає, на нашу думку, у трудомісткому вивченні архівних матеріалів і специфічній сфері діяльності даної судової інстанції.

Водночас, процес проведення розмежування у Росії знайшов відображення у працях істориків, дослідників історії права та практиків-землевпорядників. Викладач Імператорського училища правознавства Ф.Л. Малиновський² у своїй праці виділяв три періоди в межуванні у Росії: від створення Російської держави до 1765 р.; від генерального межування Катерини II до 1836 р. та з 1836 р. із завданням знищити черезполосні володіння за допомогою переконання та примусу. На початку ХХ ст. з'явилася ціла низка посібників для підготовки помічників землемірів³, техніків і землемірів⁴. Автори подавали історичний нарис розвитку землекористування та межування у Росії від удільної Русі до початку ХХ ст. Разом з тим, виділяючи низку місцевих межувань: Полтавської та Чернігівської губерній; Бессарабії та Закавказзя – дослідники оминули чотири губернії на Заході, де були створені межові суди.

Сучасні російські науковці, звертаючи увагу на теоретичні аспекти проведення генерального⁵ та спеціального межування⁶, не розглядають специфіку межування у Віленській, Гродненській, Мінській і Подільській губерніях у першій половині ХІХ ст. Щодо межування на окраїнах імперії, то А.І. Акманов⁷ виділяє два етапи загального виміру угідь на башкирських землях – генеральне межування, яке проводилося з кінця ХVІІІ ст., та спеціальне, яке було фактично продовженням попереднього етапу. Автор зазначає, що російська влада намагалася зберегти вотчини башкир і знайти можливості для земельного забезпечення переселенців. А.О. Лобанова⁸, розглядаючи систему підготовки межових кадрів у Росії в ХІХ – на початку ХХ ст., виокремлює землемірні курси, школи межових топографів (згодом училища), Костянтинівський

² Малиновский Ф.Л. Исторический взгляд на межевание в России до 1765 г. Санкт-Петербург: Типография А. Сычева, 1844. 168 с.

³ Некрасов Ф.Г. Межевание земель в России: (Межевые законы): Конспект. излож., приспособл. для первоначального общего ознакомления с рус. межеванием. Москва: скл. у авт., 1915. 141 с.

⁴ Кавелин С.П. Межевание и землеустройство. Теоретическое и практическое руководство. Москва: Издание магазина «Правоведение» И.К. Голубева, 1914. 339 с.

⁵ Рулев М.С. Реформы межевания и межевого суда в ХVІІІ веке: проблемы и результаты // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2013. № 4 (28). URL: <http://www.scientific-notes.ru/pdf/033-022.pdf>; Смирнов Г.С., Смирнов С.С. Организация генерального межевания в России // Социум и власть. 2009. № 1 (21). С. 104-110.

⁶ Смирнов Г.С., Смирнов С.С. Организация специального межевания в России // Социум и власть. 2010. № 1 (25). С. 106-111.

⁷ Акманов А.И. Межевые работы на башкирских землях в конце ХVІІІ-ХІХ вв. // Вестник Башкирского университета. 2012. Т. 17. № 1 (1). С. 731-733.

⁸ Лобанова А.А. Система подготовки межевых кадров в России в ХІХ – начале ХХ веков // Сибирский педагогический журнал. 2013. № 1. С. 50-53.

межовий інститут.

Джерельною базою даного дослідження стали документи фондів № 120 «Подільський головний суд» та № 134 «Подільський губернський межовий суд» Державного архіву Хмельницької області, № 484 «Вінницький межовий апеляційний суд» і № 515 «Брацлавський межовий апеляційний суд» Державного архіву Вінницької області та фонд № 1254 «Колекція документів судових установ, переданих до Київського університету з Петербурзького сенатського архіву» Центрального державного історичного архіву України (м. Київ).

Метою даної наукової розвідки є дослідження процесу заснування Подільського губернського апеляційного нормального суду⁹, кадрового складу та соціального портрету його суддів і службовців, а також питання оплати праці.

Прихід до влади Катерини II супроводжувався європеїзацією російської дійсності. Серед багатьох реформ можна відзначити запровадження «Учреждения для управления губерний...» 1775 р., згідно якого запроваджувався виборний елемент у стану судову систему та впорядковувалася робота державних інституцій. Проте одним із найперших заходів стало генеральне межування за Маніфестом 19 вересня 1765 р.¹⁰. Верховна влада наказувала проводити не ревізію права власності, що відносилось до юрисдикції звичайних судів, а лише обов'язкове межування за назвами сіл і пусток, а не за іменами власників (якщо у селі було декілька власників, то їхні маєтки не межували). Всім, хто мав суперечки про межі своїх володінь, пропонувалося прибути до межової канцелярії чи комісії з наявними документами, щоб ті встановили межі, а землемірам працювати далі. Важливим був полюбовний принцип, якщо ж він порушувався, то лише 10% спірної землі відходило сторонам, а решта – державі. У губерніях створювалися межові канцелярії, а оскільки губернії поділялися на провінції, то були провінційні межові контори, які після завершення генерального межування мали переводитися з однієї губернії до іншої.

Головну роль відігравали старший і молодший землеміри, які одночасно були межовими техніками та розпорядниками робіт. Визначалося й покарання згідно форми військового процесу за хабарництво. Вирішеннями спорів займалися межові канцелярії та контори, а вже відповідно до їх рішення землеміри встановлювали межі володінь¹¹. Що ж до оплати, то оскільки генеральне межування було державною справою, всі витрати держава брала на себе. Щодо порядку апеляції, то першою апеляційною установою на дії землеміра була провінційна межова контора, другою – губернська межова канцелярія, третьою – сенатська межова експедиція. Якщо апеляція на дії землеміра визнавалася безпідставною, стягувався штраф з площі всього володіння по 50 коп. за 1 дес., межової контори відповідно – по 1 руб., межової губернської канцелярії – 2 руб. та межової експедиції Сенату – по 6 руб. Якщо ж землемір вчинив порушення ненавмисно, то вперше він піддавався арешту на тиждень, вдруге – на два тижні та стягувалося його місячне жалування на користь сирітського будинку, втретє – на три тижні та двомісячне жалування, наступного разу його позбавляли посади. Відповідно фінансові покарання покладалися й на провінційну межову

⁹ В офіційних документах вживалася і назва Подільський губернський апеляційний межовий суд, що більше відповідало його суті.

¹⁰ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 (ПСЗ-1). Т. 17 (1765-1766). Санкт-Петербург, 1830. С. 329-339.

¹¹ ПСЗ-1. Т. 17 (1765-1766). Санкт-Петербург, 1830. С. 560-580.

ву контору та губернську межову канцелярію¹².

Після приєднання Правобережної України Катерина II не започаткувала проведення генерального межування. Павло I пішов на відновлення елементів попередньої річпосполитівської судової системи, і за Штатами на 1797 р. було передбачено створення у Київській, Малоросійській, Мінській, Білоруській, Волинській і Подільській губерніях підкоморських судів¹³. Проте 27 грудня 1800 р. вийшов указ «Про розмежування Литовської губернії», за яким для припинення суперечок і відокремлення казенних земель від поміщицьких створювалася межова контора, якій підпорядковувалися землемірні партії¹⁴.

Наступний етап у врегулюванні земельних відносин розпочав Олександр I. Юридичною основою для проведення процесу розмежування у Західних губерніях стало затверджене 6 жовтня 1810 р. на прохання місцевого дворянства «Положення для розмежування Литовсько-Віленської губернії»¹⁵. Для проведення розмежування створювався у кожному повіті межовий суд, який складався з двох частин: суд першої інстанції (дослівна назва. – *авт.*) та суд апеляційний. Перший з них розбирав межові справи на місці та межував маєтки. Другий, крім апеляцій на суд першої інстанції, вирішував усі справи, розпочаті до його створення; відряджав членів для припинення самоуправства та розорення по таким справам, які ще не вирішені судом; справи, хоч і вирішені, але по яким обидві сторони просили поновити межі чи перевірити межові знаки; справи по скаргам на зловживання та самоуправство членів межового суду першої інстанції, які судилися за Литовським статутом¹⁶. Після відповідних звернень дворянства «Положення про розмежування...» було поширене 29 травня 1811 р. на Гродненську губернію¹⁷, 22 лютого 1812 р. – на Мінську¹⁸ та 26 січня 1814 р. – на Подільську губернію¹⁹, при чому до останньої текст «Положення...» надійшов ще 17 листопада 1810 р., але процес затягнувся більше, ніж на три роки²⁰.

Черговим кроком у розвитку межового судочинства стало створення за ініціатииви губернського маршала та депутатів від дворянства 19 листопада 1815 р. Гродненського губернського апеляційного нормального суду²¹. За цими ж правилами було створено 21 січня 1816 р. Мінський губернський²² та 6 вересня цього ж року – Віленський губернський²³, 22 грудня 1818 р. – Подільський губернський апеляційний нормальний суд²⁴. Офіційною причиною його створення стало визнання верхньою владою порушень у роботі повітових апеляційних судів (чії рішення були остаточними): нерідко власник землі, який мав у повіті чисельну рідню чи здатність знаходити прихильність своїх сусідів, які були суддями, вигравав справу. Тому, згід-

¹² ПСЗ-1. Т. 17 (1765-1766). Санкт-Петербург, 1830. С. 716-794.

¹³ ПСЗ-1. Т. 44: Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715-1800). Санкт-Петербург, 1830. С. 398.

¹⁴ ПСЗ-1. Т. 26 (1800-1801). Санкт-Петербург, 1830. С. 484-486.

¹⁵ ПСЗ-1. Т. 31 (1810-1811). Санкт-Петербург, 1830. С. 377-379.

¹⁶ ПСЗ-1. Т. 31 (1810-1811). Санкт-Петербург, 1830. С. 379, 381.

¹⁷ ПСЗ-1. Т. 31 (1810-1811). Санкт-Петербург, 1830. С. 667-668.

¹⁸ ПСЗ-1. Т. 32 (1812-1814). Санкт-Петербург, 1830. С. 198-200.

¹⁹ ПСЗ-1. Т. 32 (1812-1814). Санкт-Петербург, 1830. С. 737-740.

²⁰ Державний архів Хмельницької області (ДАХМО). Ф. 134. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 1-13зв.

²¹ ПСЗ-1. Т. 33 (1815-1816). Санкт-Петербург, 1830. С. 380.

²² ПСЗ-1. Т. 33 (1815-1816). Санкт-Петербург, 1830. С. 445.

²³ ПСЗ-1. Т. 33 (1815-1816). Санкт-Петербург, 1830. С. 1018.

²⁴ ПСЗ-1. Т. 35 (1818). Санкт-Петербург, 1830. С. 646.

но правил для повітових судів, утворювалася губернська судова установа, чії рішення були остаточними²⁵.

Вищою установою був Сенат, до якого надходили на ревізію всі справи, по яким відсуджувалася з казни будь-яка власність²⁶.

Процес створення здійснювався традиційним способом: 6 лютого 1819 р. до другого департаменту Подільського головного суду, який до створення межової системи регулював земельні майнові питання та був апеляційною установою для підкоморських судів, надійшов указ про створення губернського межового апеляційного суду. Вказувалося, що розгляд питання був викликаний клопотанням дворянства до міністра юстиції князя Д.І. Лобанова-Ростовського про відкриття у Кам'янці-Подільському, за прикладом Литовських губерній, губернського межового апеляційного суду. Далі від міністра звернення надійшло до Сенату, а звідти – до Комітету міністрів, який і дозволив його заснування 22 грудня 1818 р. Також копії надсилалися до подільського військового губернатора з вимогою негайного відкриття суду, до Подільського губернського правління щодо вирішення питання з виділенням коштів на утримання суддів, канцелярських службовців та інші потреби відповідно до штатів губернських місць із загального земського збору з представленням пропозицій міністру фінансів. Проте жодних пропозицій до 14 липня не було підготовлено²⁷.

Таким чином, якщо у Російській імперії за маніфестом 1765 р. проводилося генеральне межування, суть якого полягала у роботі землемірів по обов'язковому розмежуванню володінь за назвами сіл і пусток, то на Правобережній Україні Павло І заради отримання підтримки від місцевої польської еліти відновив підкоморські суди, які діяли відповідно до річпосполитівських правових норм. Загравання Олександра І з польською знаттю мало наслідком для Подільської губернії заснування у 1814 р. мережі повітових межових судів, а у 1818 р. – Подільського губернського апеляційного нормального (межового) суду, які повинні були врегулювати земельні справи згідно Литовського статуту та польських конституцій.

Формування губернської судової ланки відбувалося під час дворянських виборів, коли до губернського Кам'янця-Подільського з'їжджалося повітове дворянство, яке мало право брати участь у виборах та обирало своїх представників на наступних три роки. Від кожного повіту делегувалося по одному з 15 членів повітового межового апеляційного суду²⁸. Зі Штатів на 1825 р. з'ясовується, що було витримано традиційну структуру: виборний елемент і канцеляристи з обслуговуючим персоналом (Табл. 1). Окрім постійного голови передбачалося, що у суді повинно засідати не менше семи суддів, які перебували в присутствії чи відправлялися для перевірки спірних місць і меж, а решта, які не потрапили або були у відпустці, не відбували служби²⁹.

Наявні дані за 1823 і 1826 рр. дають можливість прослідкувати зміни у кадровому складі. Посаду голови суду в 1823 р. займав граф Григорій Комарницький (його кандидатуру було підтримано 340 голосами), а в 1826 р. – граф Павло Стадницький (201

²⁵ ПСЗ-1. Т. 33 (1815-1816). Санкт-Петербург, 1830. С. 380-381.

²⁶ ПСЗ-1. Т. 40 (1825). Санкт-Петербург, 1830. С. 66-67.

²⁷ ДАХмО. Ф. 120. Оп. 1. Спр. 2727. Арк. 2-3, 8-9.

²⁸ ПСЗ-1. Т. 33 (1815-1816). Санкт-Петербург, 1830. С. 381.

²⁹ ПСЗ-1. Т. 44: Ч. 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1813-1825). Санкт-Петербург, 1830. С. 202.

голос)³⁰. Про високий статус голови губернського суду свідчить той факт, що дозвіл на відпустку давався Сенатом (як це було у травні 1824 р., коли графу Г. Комарницькому надавалася трьохмісячна відпустка)³¹.

Стосовно депутатів від повітів (Табл. 2), то лише четверо з дванадцяти були переобрані на наступне трьохріччя. Логічним поясненням цього є територіальне розташування маєтностей: депутат від Кам'янець-Подільського повіту Вікентій Лесневич мав власність у селі Мукша (192 кріпаки)³² (зараз це приміське село Кам'янця-Подільського), від Ушицького повіту Олександр Кроковський – у селі Вихватнівка (150 кріпаків)³³, яке знаходилося за 25 км від губернського міста, від Летичівського повіту Михайло Обремський мав маєток у селі Залуччя Кам'янець-Подільського повіту (156 кріпаків)³⁴, що за 22 км від губернського міста. Депутат від Ямпільського повіту Вікентій Клопотовський (на момент виборів він знаходився під судом, але так, як вакансія залишалася у 1824 р. і його було виправдано, то губернатор затвердив його на посаді³⁵) мав сумнівну власність (*на думку автора*) – у Вінницькому повіті 14 душ кріпаків та у Ямпільському – 100 душ за заставним контрактом. Крім того, свою службу у виборних органах він розпочав у 1820 р. депутатом від повіту до Подільської дворянської комісії³⁶. Решта вісім депутатів (67%) були новообраними.

Що ж до соціального портрету, то голова Подільського губернського апеляційного нормального суду граф Григорій Комарницький, обраний на цю посаду в 1823 р., мав 42 роки та володів у Кам'янець-Подільському повіті помістям із 375 кріпаками, мав ще 2000 селян в Австрійській імперії. Був одруженим [втрачений фрагмент із детальною інформацією. – *авт.*]. Освіта не зазначена. Свою службу розпочав після обрання дворянством Кам'янець-Подільського повіту в 1802 р. (21 рік) комісаром по земській повинності (до 1809 р.). У 1809 р. обраний повітовим хорунжим і виконував обов'язки повітового маршала. Неодноразово виконував різноманітні доручення губернатора та губернського правління. У 1814 р. його обрали повітовим маршалом і межовим суддею. Протягом 1815-1817 рр. шість разів зі згоди губернського маршала князя Й.К. Четвертинського виконував обов'язки губернського маршала³⁷. Ознакою довіри з боку російської влади стало нагородження його орденом Св. Анни 2 ст. Проте на виборну посаду він не був обраний, у 1818 р. призначений губернатором до складу Комітету для складання законів у м. Кам'янець-Подільський. У 1820 р. на чергових виборах Г. Комарницький був обраний кандидатом на посаду голови губернського межового суду. 11 серпня 1823 р. після смерті голови вступив на посаду, 31 серпня вшосте був обраний дворянством: цього разу на посаду голови Поділь-

³⁰ ДАХМО. Ф. 120. Оп. 1. Спр. 3043. Арк. 1186зв., 1592зв.

³¹ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 43.

³² ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 125зв.

³³ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 130зв.

³⁴ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 127зв.

³⁵ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 113.

³⁶ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 130зв.

³⁷ Цікаво, що у літературі (Губернии Российской империи. История и руководители. 1708-1917 / Под редакцией: под общ. ред. Б.В. Грызлова, гл. ред. Н.Ф. Самохвалов. Москва: Издательство: Объединенная редакция МВД России, 2003. С. 225) в 1815-1817 рр. губернським предводителем дворянства зазначено колезького секретаря Григорія Івановича Комарницького. Але насправді він, згідно формуляру, не був ні колезьким секретарем, ні офіційним предводителем. У 1816 р. військовий губернатор О.М. Бахметьев подав рапорт на ім'я імператора з проханням про пожалування для князя Йосифа Калясантія Четвертинського звання дійсного камергера двору [Центральний державний історичний архів (м. Київ). Ф. 1254. Оп. 1. Спр. 1613. Арк. 45].

ського губернського апеляційного нормального суду³⁸.

Наступник – граф Павло Стадницький, обраний на цю посаду в 1826 р., станом на 1827 р. мав 37 років і володів у Проскурівському повіті 221 ревізькою душею. Будучи одруженим, дітей не мав. Після закінчення у Варшаві наук (не зазначено навчально-го закладу) в 1810 р. розпочав службу у Міністерстві фінансів і наступного року був призначений секретарем відділення державного майна. У 1812 р. вступив на військову службу підпоручиком, через рік звільнений. Черговим місцем служби, після 14-річної перерви став Подільський губернський межовий суд³⁹.

Аналіз формулярів 1827 р. 12 дворян межових суддів від повітів⁴⁰ дозволяє встановити:

- віковий склад: у віці від 23 (коли допускали до участі у виборах) до 29 років – сім осіб; від 30 до 39 років – п'ять осіб;
- власність (число кріпаків): не мали – дві особи; від 22 до 99 осіб – дві особи (з них в одного 25 ревізьких душ у дожиттєвому володінні матері); від 100 до 199 душ – п'ять осіб (в одного з них власником був батько, в іншого 100 кріпаків було по заставному праву); більше 200 – три особи (найбільше 960 кріпаків); із 10 власників чи користувачів маєтків лише володіння одного було розташоване не у тому повіті, в якому його обрали;
- освіта: один закінчив Львівський університет, один – народне училище (обоє були до цього чиновниками), в інших 10 – освіта не зазначена;
- перебіг кар'єри: вперше обрані й одразу на посаду судді – п'ять осіб; до обрання на посаду два терміни (6 років) був одночасно повітовим писарем і межовим суддею – один; відставний капітан і титулярний радник, усупереч закону, обрані до складу суду – двоє; обрані вдруге – четверо (двоє з них спочатку були обрані у 1820 р. депутатами до Подільської дворянської комісії, один одразу був обраний у 1823 р., не маючи досвіду роботи, останній до обрання у 1823 р. був суддею межового повітового суду);
- професіоналізм: лише двоє були суддями межових апеляційних повітових судів;
- сімейний стан: у двох суддів зазначено, що одружені; у п'яти – холості, у решти – не зазначено.

Як і в ситуації з головними судами⁴¹, де від корони були призначені радники, верховна влада продовжувала практику введення своїх представників до складу губернських судових установ. У першу чергу, це робилося для відстоювання казенних інтересів при межуванні володінь приватних власників із казенними дачами або маєтками, адже рішення Подільського губернського апеляційного нормального суду були остаточними. У даному випадку з 12 депутатів двоє були інкорпоровані до

³⁸ ДАХМО. Ф.134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 9-12.

³⁹ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 125зв.

⁴⁰ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 125-132.

⁴¹ Головний суд (1797-1831) – апеляційна установа для магістратів, ратуш, повітових і підкоморських судів (останніх у Подільській губернії до 1814 р.) губерній Правобережної України, створена за Павла I замість кримінальної та цивільної палат. Складався з двох департаментів: кримінальних та цивільних справ. До складу входили обрані на три роки два голови 5 класу, шість засідателів від дворянства та призначувані від корони два радники 6 класу [ПСЗ-1. Т. 44: Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715-1800). Санкт-Петербург, 1830. С. 397] і секретарі [ПСЗ-1. Т. 24 (6 ноября 1796-1797). Санкт-Петербург, 1830. С. 728].

складу суду з порушенням майнового цензу, вони не належали до дворянської корпорації повіту. Відставний капітан Семен Чайковський, 39 років, неодружений, мав у губернському місті кам'яний будинок, закінчив у 1805 р. Львівський університет і вступив на російську військову службу. У 1814 р. був звільнений у зв'язку з хворобою, наступного року розпочав цивільну службу в штаті канцелярії подільського військового губернатора чиновником з особливих доручень, окремо займаючись закордонним листуванням. Знаковим для нього став 1826 р.: за відмінну та старанну службу нагороджено орденом Св. Анни 3 ст. і, водночас, у зв'язку з розформуванням штату військового губернатора, обрано до складу суду⁴². У 1833 р. Подільський губернський межовий суд розглядав рапорт свого судді Чайковського, який разом із подільським повітовим землеміром Левицьким перевіряв опис меж вінницького староства з сусідніми володіннями⁴³. Отож, щонайменше у 1829 і 1832 рр. відставний капітан переобирався на посаду судді губернської апеляційної установи та займав її вже втретє.

Титулярний радник Степан Білінський, 33 роки, одружений, батько трьох дітей, після закінчення народного училища, не маючи необхідного майнового цензу, змушений був розпочати статську службу в 1812 р. у Балтському повітовому суді. З 1814 р. переїхав до Кам'янця-Подільського, де спочатку служив експедитором у комісії Подільського депутатського зібрання, потім секретарем і кожних три роки отримувач чергові чини. З 1821 р. перейшов на роботу до канцелярії військового губернатора О.М. Бахметьєва (1814-1825). У 1826 р., як і С. Чайковський, після розформування штатів, був обраний до складу суду. Очевидно, що ці два досвідчені депутати обиралися під тиском влади від повітів, де дворянство було нечисленним, і захищали державні інтереси⁴⁴.

Отже, губернська апеляційна межова установа формувалася шляхом виборів представників від межових повітових судів. Голови суду були заможними землевласниками, хоча частина з них не мала досвіду виборної служби та зв'язку з юриспруденцією. Так само матеріально забезпеченими були і судді, але виникають сумніви в їх професійній придатності через брак досвіду служби, освіти та порівняно юного віку. Російська влада задля відстоювання казенних інтересів ввела до складу установи, рішення якої були остаточними, колишніх чиновників.

Значно складнішим для вивчення є питання, пов'язане з канцелярськими службовцями (Табл. 1), через незадовільний стан подання та збереження формулярних списків. Губернська влада постійно нагадувала про необхідність вчасного подання формулярів, при чому відповідальність за контроль покладалася на Подільський губернський межовий суд⁴⁵. У 1827 р. Подільське губернське правління вкотре нагадувало всім присутствам, у т. ч. і Подільському губернському межовому суду, про вчасне надсилання формулярів про службу до 25 червня, вказуючи на типові помилки та терміни подачі⁴⁶.

До сьогодні збереглися формулярні списки 1826 і 1828 рр. реєстратора, двох повітчиків, канцеляриста, молодшого землеміра та копіїста⁴⁷. Всі вони були дворянами. Із

⁴² ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 47зв., 52, 126зв.-127.

⁴³ Державний архів Вінницької області (ДАВіНО). Ф. 484. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1.

⁴⁴ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 128зв.-130.

⁴⁵ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 21-22зв.

⁴⁶ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 123.

⁴⁷ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 2-3, 8-9, 19-22; ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 104-105.

шести осіб п'ятеро були віком від 25 до 28 років, а молодший землемір – 35 років. Ніхто з них не мав у власності кріпаків, за винятком копіїста, чий батько володів 37 ревільськими душами у Літинському повіті. Всі мали освіту (у більшості народне училище).

Очевидно, що існували певні вимоги до окремих чиновників: повітчик колезький реєстратор Валереній Скупеневський після закінчення народного училища у 1816 р. вступив для вивчення правознавства до Подільського головного суду, де через чотири роки отримав атестацію про здатність виконувати обов'язки адвоката. Проте наступного року він вступає на цивільну службу повітчиком до Подільського губернського апеляційного суду, а в 1826 р. звільняється⁴⁸. Його наступник на цій посаді Михайло Козловський після закінчення гімназії Подільської губернії вступив до палестри другого департаменту Подільського головного суду, де чотири роки займався обробкою різних справ. Після цього почав працювати повітчиком у губернській судовій установі⁴⁹. Молодший землемір Іполіт Рембуртович після закінчення наук вступив до школи землемірів, заснованій у 1807 р. в Кременецькій Волинській гімназії. Завдяки відмінним успіхам за поданням керівництва указом Сенату в 1814 р. призначений повітовим землеміром Режицького повіту Вітебської губернії. У 1818 р. за власним бажанням звільнений і лише у 1827 р. вступив на службу до Подільського апеляційного межового суду⁵⁰.

Щодо перебігу кар'єри, то враховуючи вік, для трьох осіб Подільський губернський межовий суд став першим місцем цивільної служби, для двох – другим (помічник повітового маршалу та помічник експедитора у канцелярії подільського військового губернатора), молодший землемір повернувся на службу після дев'яти років перерви. Лише двоє з чотирьох були одружені.

Фактично, службовці суду були молодими освіченими дворянами, які не мали власності. Очевидно, що ставилися вимоги до професійних якостей окремих категорій, зокрема кандидати на посаду повітчика приходили після навчання на адвокатів у Подільському головному суді, а, отже, посада канцеляриста була привабливішою за посаду адвоката. Землеміри також повинні були мати необхідну освіту.

Так як судді мали перебувати у губернському місті, то було передбачено сплачувати жалування з казни за рахунок коштів, які збиралися на земські повинності⁵¹. У 1823 р. верховна влада повернулася до питання про Штати⁵². Навіть Державна рада визнавала, що встановлені Сенатом оклади вкрай недостатні. Наприклад, для голови було визначено жалування в 200 руб. сріблом, тоді як губернатори та дворянство у двох губерніях хотіли по 750 руб. сріблом, а в інших двох – по 1200 руб. асигнаціями (за курсом 1:5 це становило 240 руб. сріблом). Крім цього, Подільський губернський межовий суд вимагав для повноцінного функціонування від 6 000 до 6 300 руб. сріблом, у Віленській губернії й ця сума була б малою, але Сенат виділяв лише 2 650 руб. сріблом на рік. У цьому випадку Державна рада прийняла рішення урівняти фінансове утримання губернського межового суду з казенною палатою, встановивши його в 6 000 руб. сріблом⁵³.

⁴⁸ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 8-8зв., 13.

⁴⁹ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 20зв.-21.

⁵⁰ ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 19зв.-20.

⁵¹ ПСЗ-1. Т. 33 (1815-1816). Санкт-Петербург, 1830. С. 381.

⁵² ПСЗ-1. Т. 38 (1822-1823). Санкт-Петербург, 1830. С. 935-936.

⁵³ У 1840 р. Брацлавський межовий апеляційний суд зазначав, що на губернську установу виділялося 6 000 руб. сріблом, і всі ці кошти використовувалися, а на повітові установи кошти не виділялися [ДАВінО. Ф. 515. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 5].

Способом розв'язання проблеми недофінансування могло б стати отримання додаткових коштів через збори зі сторін процесу, проте влада для губернських судів забороняла це робити під загрозою відповідальності, так як судді та службовці отримували жалування⁵⁴.

Таким чином, верховна влада заради економії здійснювала традиційну політику недофінансування державних установ. Лише у 1825 р. було збільшене грошове забезпечення, проте, очевидно, й воно було недостатнім. При цьому можливість заробляти установам самостійно через надання додаткових платних послуг держава забороняла.

Діяльність межових судів у Західних губерніях було припинено 24 червня 1840 р.⁵⁵ у зв'язку з відміною дії Литовського статуту та сеймових конституцій і поширенням російських цивільних законів. Для генерального межовання у межовому департаменті Сенату повинні були бути створені особливі правила, відповідно до загальної межової інструкції. Справи губернського суду передавалися за описом до Цивільної палати. Всім членам суду та канцеляристам видавалися атестати про службу та надсилалися всі формулярні списки до губернського правління⁵⁶.

Отже, верховна влада за правління Олександра I продовжувала політику порозуміння з польською місцевою елітою. Повна лояльність мала наслідком створення межової системи, яка прискорила розгляд земельних справ за річпосполитівською судовою традицією. Щоб зняти напругу між сторонами процесу розмежування у повітах (часто сторона, що програла, звинувачувала свого противника у зловживаннях через наявність родичів у повітовому межовому апеляційному суді або підкуп) було створено Подільський губернський апеляційний нормальний [межовий] суд. До його складу обиралися на три роки переважно молоді недосвідчені заможні дворяни, частина яких сприймала службу як повинність. Головами суду дворянство, очевидно, не без участі місцевої влади, обирало досвідчених посадовців, які вже засвідчили свою лояльність. Водночас забезпечення збереження казенної власності вимагало від влади контролю у цій сфері, й тому до складу судової інстанції входили обрані під тиском влади чиновники, основним завданням яких було при розмежуваннях не допускати втрат землі у казенних маєтках. Службовцями суду були молоді бідні дворяни, які мали відповідну освіту для виконання своїх обов'язків. Для певних категорій (повітчики та землеміри) влада висувала кваліфікаційні вимоги: навчання у спеціалізованих органах. Заради економії робота губернського апеляційного межового суду недофінансовувалася, лише з 1825 р. ситуація покращилася, але загалом жалування, передусім канцеляристів, було недостатнім (хоча заради справедливості слід відмітити, що жалування канцеляристів було кращим, ніж доходи від адвокатської діяльності).

REFERENCES

- Akmanov, A.I.** (2012). *Mezhevye raboty na bashkirskikh zemliakh v kontse XVIII-XIX vv.* [Surveying Works on the Bashkir Lands at the end of the XVIII – XIX centuries]. *Vestnik Bashkirskogo universiteta*, 17.1(1), 731-733 [in Russian].
- Gryzlov, B.V.** (Ed.). (2003). *Gubernii Rossiiskoi imperii. Istorii i rukovoditeli. 1708-1917* [Provinces of the Russian Empire. History and Leaders. 1708-1917]. Moskva: Izdatelstvo: Obedinennaya redaktsiya

⁵⁴ ПСЗ-1. Т. 38 (1822-1823). Санкт-Петербург, 1830. С. 935-936.

⁵⁵ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 15 (1840). Санкт-Петербург, 1841. С. 443-445.

⁵⁶ ДАВіНО. Ф. 515. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 8зв.-9зв.

- MVD Rossii [in Russian].
- Kavelin, S.P.** (1914). *Mezhevanie i zemleustroistvo. Teoreticheskoe i prakticheskoe rukovodstvo* [Surveying and Land Management. Theoretical and Practical Guid]. Moskva: Izdanie magazina «Pravovedenie» I.K. Golubeva [in Russian].
- Lobanova, A.A.** (2013). Sistema podgotovki mezhevykh kadrov v Rossii v XIX – nachale XX vv. [The System of the Training of the Land Surveyores in Russia from XIX to the beginning of XX century]. *Sibirskii pedagogicheskii zhurnal*, 1, 50-53 [in Russian].
- Malinovskii, F.L.** (1844). *Istoricheskii vzgliad na mezhevanie v Rossii do 1765 g.* [Historical Perspective on the Surveying in Russia until 1765]. Sankt-Peterburg: Tipografiya A. Sycheva [in Russian].
- Nekrasov, F.G.** (1915). *Mezhevanie zemel v Rossii: (Mezhevye zakony): Konspekt.* [Land Surveying in Russia: (Surveying laws): Syllabus]. Moskva [in Russian].
- Rulev, M.S.** (2013). Reformy mezhevaniia i mezhevoogo suda v XVIII veke: problemy i rezultaty [Reforms of the Surveying and the Surveying Court in the 18th century: Problems and Results]. *Uchenye zapiski. Elektronnyi nauchnyi zhurnal Kurskogo gosudarstvennogo universiteta*, 4 (28). URL: <http://www.scientific-notes.ru/pdf/033-022.pdf> [in Russian].
- Smirnov, G.S., Smirnov, S.S.** (2009). *Organizatsiia generalnogo mezhevaniia v Rossii* [Organization of General Land Surveying in Russia]. *Sotsyum i vlast*, 1 (21), 104-110 [in Russian].
- Smirnov, G.S., Smirnov, S.S.** (2010). *Organizatsiia spetsialnogo mezhevaniia v Rossii* [Organization of Special Land Surveying in Russia]. *Sotsyum i vlast*, 1 (25), 106-111 [in Russian].
- Shevchuk, A.V.** (2018). Borotba fiskaliv ta vlady za kontrol nad sudovoiu systemoiu Zakhidnykh hubernii Rosiiskoi imperii (1799 r.) [The Strife of Fiscal Inspectors and State Power for the Control of the Russian Empire Judicial System in Western Provinces (1799)]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk*, 4 (24) (zhovten-hruden), Vol. 1, 82-86 [in Ukrainian].

Таблиця 1

**Штат губерньського апеляційного нормального суду на 1825 р.
(для Гродненської, Віленської та Подільської губерній)⁵⁷.**

№	Звання чинів	Осіб	Жалування одному (руб. сріблом)
1.	Голова	1	600
2.	Суддів	7	400
3.	Регент чи секретар	1	300
4.	Протоколіст, він же архіваріус	1	200
5.	Регістратор ⁵⁸	1	150
6.	Канцеляристів чи повітчиків	2	150
7.	Копіїстів	2	100
8.	Старший землемір	1	300
9.	Молодший землемір	1	200
10.	Перекладач російської мови	1	200
11.	Возний для повідомлень	1	60
12.	Сторож	1	45
	На оренду будинку, дрова, канцелярські товари	-	645
	Всього	20	6000

⁵⁷ ПСЗ-1. Т. 44: Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1813-1825). Санкт-Петербург, 1830. С. 202.

⁵⁸ До 1823 р. у суді існувала посада ексекютора, яку було скасовано та натомість запроваджено регістратора [ПСЗ-1. Т. 38 (1822-1823). Санкт-Петербург, 1830. С. 936].

Судді Подільського губернського апеляційного межового суду, обрані від повітів у 1823 та 1826 рр.⁵⁹

№	Повіти	1823 р.	1826 р.
1.	Балтський	Станіслав Дениско	[Ієронім Ходакевич]
2.	Брацлавський	Войцех Бохенський	Октявіан Городецький
3.	Вінницький	Костянтин Корженьовський	Людвіг Богдашевський
4.	Гайсинський	Фелікс Коссовський	Семен Чайковський (відставний капітан)
5.	Кам'янець-Подільський	Вікентій Лесневич ⁶⁰	
6.	Летичівський	Михайло Обремський	
7.	Літинський	Леон Лавський	Яків Длуголенцький
8.	Могилівський	Ігнатій Вітославський	Генріх Красовський
9.	Ушицький	Олександр Кроковський	
10.	Ольгопільський	Адам Желішовський	Степан Білінський (титулярний радник)
11.	Проскурівський	Віктор Пянецький	Антоній Білінський
12.	Ямпільський	Вікентій Клопотовський	

Andrii Shevchuk

(Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

**Podillia Provincial Ordinary Court of Appeal (1818-1840):
Establishing, Staffing, and Social Portrait**

The paper states that Alexander I continued the policy of dialogue with the Polish local elite: for the sake of loyalty, the supreme power gave several concessions. The Polish judicial tradition was preserved (in Russian provinces general surveying was carried out on other principles), an important element of which was to carry out the land surveying of local landlords and tenants. At the request of the nobility, the authorities created a more efficient surveying system, first at the county level, and from 1818 – the provincial. The enlarged staff of county surveying courts sped up the process of estates surveying. The final decisions of Podillia Provincial Ordinary Court of Appeal had to reduce tension in the relations of the county gentry and complete the process of surveying.

The composition of the court was: the Head elected for three years, 12 judges and appointed officials. The Head of the Provincial Ordinary Court of Appeal, obviously, not without the assistance of local authorities, was an experienced, wealthy official who had shown his loyalty. However, judges, mostly, were young and inexperienced wealthy nobles, some of

⁵⁹ Складено автором: 1823 р. [ДАХМО. Ф. 120. Оп. 1. Спр. 3043. Арк. 1186зв.]; 1826 р. [ДАХМО. Ф. 120. Оп. 1. Спр. 3043. Арк. 1592зв.]. Дані по Летичівському повіту за 1823 р. та по Балтському за 1826 р. були відсутні в указі про затвердження на посадах, проте за формулярними списками за 1826 р. вдалося встановити, що депутатом від Балтського повіту з 31 травня 1827 р. був Ієронім Ходакевич [ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 128зв.-129], а в 1823 р. у Летичівському повіті – Михайло Обремський [ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 127зв.].

⁶⁰ У 1829 р. втретє був обраний до складу губернського апеляційного межового суду [ДАХМО. Ф. 134. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 133зв.-134].

whom accepted the service as conscription. Analysis of blank forms allows getting information about age, property, education, career path, professionalism and marital status of the judiciary. For the preservation of state property during the surveying of private estates, the court included also former officials, elected under pressure of the authorities. The court officials were young poor nobles who had the appropriate education to perform their duties. For certain categories (county officials and land surveyors), the authorities set out qualification requirements: training in specialized educational institutions. To save money Supreme power underfinanced the Provincial Ordinary Court of Appeal. Only since 1825, the situation started to improve, but in general, the salary was insufficient (for the sake of justice it should be noted that some clerks chose the court and not the advocacy). The state, in response to the loyalty of the elite, allowed the Polish nobility to regulate land relations between private landowners and land users independently but did not allow the loss of state property.

Keywords: Podillia Provincial Ordinary Court of Appeal, Podillia province, surveying according to the Polish judicial tradition, judge, official

Надійшла до редакції / Received: 15.03.2019

Схвалено до друку / Accepted: 21.04.2019